

Олександр Логвиненко (Київ)

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ 50–60-х рр. ХХ ст.

На Заході, зокрема, в свідомості американських школярів, все міцнішають уявлення про практичну значимість статусу освіченості, звідси – все більш чітка орієнтація старшокласників на вступ до вузу. Отже, зменшується у старших класах відсоток тих, хто покинув школу. Він по відношенню до загальної кількості учнів знизився в США з 17 % у 1967 році до 8% у 1993 році¹.

В українському суспільстві перехідного періоду такої тенденції, на жаль, не спостерігається, оскільки рівень добробуту людини мало пов'язаний з її рівнем освіти. Тому варто звернутись до досвіду охоплення навчанням усіх дітей шкільного віку в Україні, особливо в 1950 – 1965-х рр., коли ця проблема також була актуальною.

Її досліджували в основному в історико-партійному та педагогічному плані, переважно в 1960-х роках, як складову частину керівництва КПРС народною освітою або реформування школи в Україні. Праці виходили на матеріалах як окремих регіонів, так і в цілому по Україні. Значна кількість з них видавалась до ювілейних дат (1957, 1967 рр.). Проблема всеобучу 1950-1965 рр. займала в них не більше 2-х сторінок². Отже, з названих причин не могла бути глибоко критично проаналізована в історичному плані. Лише О.Я.Завадська в двох монографіях та у співавторстві з В.В.Корніловим відводить їй 5-7 сторінок³.

Складовими частинами виконання всеобучу у зазначений період були:

- необхідне будівництво та раціональне планування мережі шкіл;
- підвіз дітей до віддалених шкіл;
- створення і розширення груп і шкіл з подовженим днем, інтернатів (гуртожитків) при школах та шкіл-інтернатів;
- постійний точний облік дітей шкільного віку;
- створення фонду всеобучу, системи патронату для дітей з малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей;
- індивідуальна робота з дітьми, які здатні покинути навчання.

Питання будівництва загальноосвітніх шкіл та раціональне їх розміщення було висвітлено автором у статті збірника “Наукові записки з української історії.” Випуск 2. – Київ; Переяслав-Хмельницький, 1994. – С.54-64. У поданій статті зроблено спробу проаналізувати решту визначених напрямів забезпечення всеобучу.

Важливість підвозу учнів до шкіл викликано було недостатністю інтернатів при школах. Там, де інтернати недооцінювались, не

виконувався всеобуч. У 1952/53 навчальному році (далі – н.р.) по Україні з причини недостатності місць в інтернатах і поганого підвозу учнів не було охоплено навчанням на початок навчального року 9210 учнів і протягом року вибуло 3755 учнів⁴. У Дрогобицькій області потрібно було підвозити дітей до 188 шкіл, а здійснювався підвіз до 108 шкіл. У Нижанському районі до жодної з 11 шкіл підвіз не здійснювався. З цієї причини учні Ішківської семирічки тільки в першому півріччі 1952/53 н.р. пропустили 19730 уроків. Відвідування уроків знизилось до 50–60%⁵.

У 1951 – 1955 роках підвіз учнів тримався приблизно на одному рівні: 113,2 тисячі школярів у 1950/51 н.р. – 115110 у 1954/55 н.р.⁶ В 1957 році підвіз знизився вдвічі, але в наступні роки вже мав тенденцію до підвищення і у 1957/58 н.р. – 63 тисячі учнів підвезли до 2693 шкіл, 1958/59 н.р. – 77188 учнів до 4029 шкіл⁷. Найкраще в республіці підвіз учнів здійснювався у Полтавській та Запоріжській областях. Різке скорочення підвозу школярів пояснюється, на нашу думку, недооцінкою в цей період органами народної освіти постійного контролю за цією проблемою.

З початку 1960-х рр. підвіз учнів знову виходить на рівень десятирічної давнини: у 1961/62 н.р., наприклад, він складав 117,4 тисячі учнів. Найбільше у Волинській області – до 247 шкіл 5070 учнів, Вінницькій – до 266 шкіл 8558 учнів., Харківській – до 391 школи 10948 учнів, Львівській – до 398 шкіл 12074 учнів⁸.

Розвиток мережі шкільних інтернатів (гуртожитків)
Таблиця №1⁹.

Навчальний рік	Кількість місць в інтернатах	% виконання плану	Асигновано державою на утримання інтернатів (тис.крб.)	Використано (тис.крб.)	Використано %	В тому числі на харчування %
1950-51	25187 ¹					
1951-52	34289	82,9	29734	23164	82,3	63,7
1952-53	44341	86,6	38817	29811	76,7	54,5
1953-54	58888	98,0	46346	39391	85,0	67,2
1954-55	71253	103,6	55581	45478	81,8	69,7
1955-56	81509	97	76293	64446	84,5	71,8
1956-57	91670	96,6	88543	78416	88,6	79,1
1957-58	97800	90,6	103609	91096	87,9	80,9
1958-59	99800	92,4	104799	94409	90,1	82,7
1959-60	104187	90,6	111342	98063	88,1	80,3
1950-61	103828	86,6	120040	102047	85,0	78,2

¹ У 1950 н.р., крім цього, для 50531 учня були найняті квартири

1961-62	110000	87,7	10600000 ¹	9158400	86,4	79,0
1962-63	126300	97,7	10868	10276	95,1	88,1
1964-65	143700	89,7	11300000	9245	90,2	86,3

Незважаючи на високу потребу в інтернатах, як бачимо з таблиці №1, не засвоювались всі кошти, які держава виділяла на їх обладнання і утримання. Головною була потреба приміщень, яких не вистачало. Хоча за 1950 – 1959-ті роки кількість шкіл, що мали інтернати (гуртожитки) по УРСР зросла майже утричі (з 1257 до 3513), а дітей в них – у чотири рази, однак в деяких областях виконання плану по кількості місць в інтернатах не досягло і 70% (Донецька, Івано-Франківська області).

Не набагато кращим було становище в Київській, Луганській, Полтавській, Сумській, Чернігівській областях¹⁰. Хоча у 1956 р. кількість місць в інтернатах зросла порівняно з 1960 р. майже на 50%, однак невиконання плану стало хронічним. За весь період, що досліджується (15 років) лише у 1954/55 н.р. план було виконано. Проблема першої половини 60-х рр. загострювалась у зв'язку із значним збільшенням контингенту учнів (див. таблицю №2) і Міністерство освіти УРСР однією з причин невиконання всеобучу висуває недостатність шкільних інтернатів¹¹.

Виконання закону про всеобуч в роки досліджуваного періоду суттєво відрізнялися про що свідчать дані річних звітів Міносвіти.

Таблиця № 2¹²

Навчальні роки	Діти, які не навчалися у школі	В тому числі без поважних причин
1951-52	161743	77007
1952-52	170000	55000
1953-54	68700	77000
1954-55	64951	33600
1955-56	46910	23666
1956-57	39959	18190
1957-58	30042	11459
1958-59	26622	8561
1959-60	63162	39126
1960-61	59207	35644
1961-62	43200	29600
1962-63	30700	20000
1963-64	21800	1169
1964-65	20000	1300

¹ За новим масштабом цін.

Суттєві розбіжності по роках, на наш погляд, пояснюються тим, що у 1951/52 і 1952/53 н.р. давали цифру дітей, які не відвідували школу разом з тими, хто вибув протягом навчального року з різних причин.

Багато дітей протягом навчального року з різних причин вибували з школи. У 1952/53 н.р. їх кількість була 115,3 тис., у 1958/59 н.р. – 141,7 тис., у 1960 – 1965 рр. від 92 тисяч до 63,15 тис. чоловік. У звітах Міністерства освіти УРСР найбільша кількість дітей, що вибули протягом навчального року співпадає з найменшою кількістю тих, хто не відвідував школу без поважних причин, наприклад, у 1958/59 н.р. (див. таблицю №2).

Найбільша кількість дітей, які не з'явилися до школи або вибували протягом року у досліджуваній період спостерігалась в південних областях, особливо Одеській та Кримській, та промислово розвинених регіонах: Донецькій, Дніпропетровській областях. Хоча на початку 50-х рр. таких було багато і в Київській, Вінницькій областях (6,1 – 7,9 тис.)¹³.

Проблема всеобучу і боротьби з бездоглядністю дітей була однією з головних в діяльності Міністерства освіти УРСР. На початку 60-х рр., наприклад, поряд з органами народної освіти діяло в цьому напрямку багато різних державних і громадських організацій і установ, як на постійній, так і тимчасовій основі. При сільських радах існували депутатські пости, на промислових і сільськогосподарських підприємствах – комісії сприяння школі і комсомольсько-молодіжні пости, в школах – комсомольські і піонерські патрулі всеобучу. У жовтні 1963 року Міністерство комунального господарства за згодою Міносвіти затвердило “Приблизне положення про ради громадськості по роботі з дітьми і підлітками при домових комітетах в державному житловому фонді УРСР”. На початку кожного навчального року, у вересні, оголошувались огляди виконання всеобучу, інші заходи. Така робота держави і громадськості на підприємствах і за місцем проживання, на постійній і тимчасовій основі давала свої результати, хоча й не в бажаних розмірах. Наприклад, у вересні 1962 року за період проведення в усіх областях України місячнику виконання всеобучу до шкіл було повернуто 7 тис. дітей і підлітків¹⁴.

Причин того, що діти не з'являлись до школи або вибували протягом навчального року багато (і об'єктивних, і суб'єктивних). Однак, на наш погляд, головними є дві: слабка матеріальна база галузі освіти і суттєві недоліки навчально-виховного процесу, які приводили, зокрема, до необхідності залишати учнів на повторний курс навчання. Кількість другорічників була відносно невелика. Так, в першу половину 60-х рр. – до 3% всіх учнів. Однак це буде здебільшого трагедією для 150-160 тисяч дітей і їх батьків. Не вистачало шкіл для дітей “переростків”, тому, наприклад, в Криму у 1962-63 н.р. не з'явилися до шкіл 1314 другорічників¹⁵.

Важливою умовою здійснення загального обов'язкового навчання є організація харчування дітей в школах. Рада Міністрів УРСР в постанові від 25 лютого 1951 року №903 “Про роботу їдалень і буфетів для учнів в школах Української РСР” поставила завдання розширення матеріальної бази дитячого харчування. Але перевіряючи хід виконання цієї постанови Міністерство освіти змушене було констатувати невиконання планових завдань. По кількості їдалень план був виконаний менше ніж на 60%, буфетів – на 87%. В школах трьох районів Тернопільської області, наприклад, не працював жоден буфет або їдальня. На кінець 1952/53 н.р. мали їдальні та буфети 21,6%, а в 1953/54 н.р. – 22% шкіл області¹⁶. Тому у квітні 1952 року, обговоривши хід справи разом з Міністерством торгівлі і Укоопспількою, Міносвіти накреслило заходи щодо її покращення.

Тільки на кінець п'ятої п'ятирічки справи з харчуванням дітей трохи поліпшились (див. таблицю № 3), але й надалі плани створення їдалень і буфетів не виконувались. У 1958 – 1959 н.р. план був виконаний відповідно на 72% та 88%, а кількість їдалень на початок 1960/61 н.р. була на третину менше, ніж у 1954-55 н.р. Але і тут питання поступово вирішувалось. У 1959 – 1960 н.р. всі міські 8-річні та середні школи мали буфети і їдальні. Вони були в 8332 з 13193 сільських 8-річних та середніх школах, тобто у 63%¹⁷.

Таблиця №4

Навч. рік	1954/55	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62
Шкіл	29631	29517	29800	30145	30069	30823	30809
Їдальні	4215	2042	1750	1851	2417	2989	разом –
Буфетів	7140	9760	8850	8815	10375	10979	15 тис.
	1962-63		1963-64		1964-65		
Шкіл	30375		29918		29001 ²		
Їдальні	3844		4174		5735		
Буфетів	1566 ¹		11969, 2627 ¹		14367, 4477 ¹		

З кінця п'ятої п'ятирічки поширюється безкоштовне харчування дітей в школах за рахунок фондів всеобучу та колгоспів. Так харчувались у 1959/60 н.р. діти 602 шкіл 15 районів Запорізької області, а у 1960/61 н.р. – 37,7 тис. учнів (26%) Тернопільської області. В 116 школах Чернівецької області дітям давали безкоштовно молоко, булки, печиво. Учня сотень шкіл республіки гарячі сніданки доставлялися в термосах. У 1956/57 н.р. ряд колгоспів постачали шкільні буфети та їдальні свіжими фруктами, овочами, молоком. Але в деяких областях харчування дітей на кінець 50-х рр. було організовано погано. Не мали їдалень та буфетів у 1959/60 н.р. 148 з 480 шкіл Рівненської

¹ Роздаткових пунктів.

² У 11165 з них діти отримували гаряче харчування.

області, 92 з 304 – Кримської, 222 з 531 – Кіровоградської, 234 з 471 – Волинської області. У 1961/62 н.р. в Херсонській області на 754 школи було лише 27 їдалень, 204 буфета та 43 роздаткових пункти, у Волинській області на 975 шкіл – 37 їдалень, 396 буфетів. Асортимент продуктів в них був обмежений. Адміністрації областей займалися цією справою епізодично¹⁸.

На середину 60-х рр. становище стало покращуватись. У квітні 1964 року був прийнятий спільний наказ по республіканським Міністерствам торгівлі, освіти, охорони здоров'я та правління УКООПСПЛКИ “Про додаткові заходи в подальшому покращенню обслуговування харчуванням учнів загальноосвітніх шкіл”, і якщо у 1963/64 н.р. 50% учнів міських і 30% сільських шкіл забезпечувались гарячим харчуванням, а діти 1-4 класів у містах одержували молоко безкоштовно або за зниженими цінами, то вже у 1964-65 н.р. гарячим харчуванням забезпечувались учні 11165 шкіл, а учні 953 шкіл харчувались у їдальнях загального харчування. В Тернопільській області гарячим харчуванням було забезпечено 72% учнів. Безкоштовно за рахунок колгоспів, фонду всеобучу, державного бюджету у всіх міських школах України була організована видача молока учням 1-4 класів. Дворазовим харчуванням забезпечені діти у всіх школах і групах подовженого дня¹⁹.

Суттєву допомогу дітям, особливо з багатодітних сімей та напівсиротам, надавали фонди всеобучу. У 1953/54 н.р. по 13 областях УРСР до них було зібрано 13 млн. крб. Фонд всеобучу поповнювався за рахунок громадськості, підприємств, самих учнів через збирання ними макулатури, металолому, реалізації продуктів шкільних навчально-дослідних ділянок, коштів за здані насіння дерев, коконів шовкопряду, лікарських рослин, зібраних за платні вечори, концерти, виставки, організовані учнями та батьками. В першій половині 50-х рр. фонди вийшли на рівень в середньому 1 млн. крб. на область, а в другій половині – 1,5 млн. крб. на область. Прийняття постанови Ради Міністрів України від 25 листопада 1959 рр., за якою фонд всеобучу мав поповнюватись і за рахунок надходжень з бюджету в розмірі не менше як 1% на поточне утримання шкіл, обов'язкових надходжень від колгоспів, профспілок та кооперативних організацій, збільшило фонд всеобучу УРСР зразу більше, ніж на половину – з 36633,5 тис. крб. у 1958-59 н.р. – до 56862,1 тис. крб. у 1959/60 н.р. Це дозволило збільшити середньообласний фонд до 2 млн. крб., а у Хмельницькій, Вінницькій областях довести його до 3 млн. крб.²⁰ Тоді як, наприклад, у Вінницькій області у 1949/50 н.р. він складав 1 1501,2 тис. крб., у 1955/56 н.р. – 2668,8 тис. крб.²¹.

Додатково колгоспи виділяли кошти на безкоштовне харчування дітей та їх батьків, одяг, взуття. Так, колгоспи Чернівецької області виділили у 1961/62 н.р. понад 30 тис. крб.²².

У 1961/62 – 1964/65 н.р. фонд всеобучу складав вже в новому масштабі цін відповідно 7304,4 тис. крб., 7542 тис. крб., 4,7 млн. і 9,5 млн. крб.²³.

Це давало змогу постійно збільшувати допомогу. В той час у Вінницькій області у 1959/60 н.р. допомогу одержали майже 20 тис. учнів, а у 1961/62 н.р. – 24980. У 1960/61 н.р. в Хмельницькій області отримали допомогу більше 16 тис. дітей, у 1961/62 н.р. в Житомирській – 17 тис. учнів, Львівській – 21256 чоловік. Однак по окремих областях рівень допомоги на кінець досліджуваного періоду дещо знижується. Так, у Харківській області у 1961/62 н.р. допомогу одержала 181221 дитина, а у 1964/65 н.р. – 16,3 тис., Кіровоградській – 14 тис., Івано-Франківській – 11,6 тис., Рівненській – 9 тис., Тернопільській – 8,7 тис.²⁴

Держава виділяла кошти на патронат головним чином дітей сиріт, напівсиріт, з малозабезпечених і багатодітних родин. Так, у 1956/57 н.р. перебували на патронаті і систематично одержували кошти 40169 дітей²⁵. Крім того, за рахунок фонду всеобучу організовувались безкоштовні сніданки у школах, вони йшли на утримання шкільних інтернатів, тощо.

Проблемою співвідношення суспільного і родинного виховання займалися протягом багатьох століть. Марксистки пов'язували можливість суспільного виховання з ліквідацією антагоністичних класів і обов'язковим поєднанням його “в державних закладах і державним коштом” з фабричною працею²⁶, а це краще робити в закладах інтернатного типу. В Україні цим займався, зокрема, А.С.Макаренко²⁷.

Основоположницею шкіл і груп подовженого дня в СРСР була Н.К.Крупська²⁸. В умовах переходу до “розгорнутого будівництва комунізму” вважалось доцільним збільшення ролі держави у вихованні підростаючого покоління. Інтернатні заклади розглядались як засіб “ліквідації залишків нерівності жінки”²⁹, як засіб здійснення 100% всеобучу, подолання другорічництва. Відірвана від традицій дитина була благодатним матеріалом в руках КППС, відкривались необмежені загальноосвітні і виховні можливості у формуванні “будівника комунізму”. Було простіше формувати стандартну “радянську людину” без національних коренів і традицій, “гвинтика” у державному механізмі тоталітарної країни. В таких навчальних закладах бачили прообраз майбутньої школи.

Для цього, згідно з постановою ЦК КППС та Ради Міністрів СРСР від 15 вересня 1956 року і розпорядження Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня того ж року, почали розгортати мережу шкіл-інтернатів, шкіл та груп подовженого дня³⁰. В цих навчальних закладах діти знаходилися цілодобово або протягом всього дня. Однак створення навчальних закладів такого типу мало й позитивні риси. В сільській місцевості створення середніх шкіл-інтернатів у великих селах та райцентрах дозволило збільшити кількість юнаків та дівчат, що мали змогу закінчити 10 класів, зменшити відсів. В школах і групах подовженого дня діти

знаходилися під наглядом вихователів, з їх допомогою виконували домашнє завдання, вчасно харчувалися, дотримувалися режиму дня.

У 1956/57 н.р. в Україні були створені перші 50 шкіл-інтернатів, в яких жило та навчалоя 10275 дітей. У 1957 році за бюджетом УРСР на утримання шкіл-інтернатів було виділено 100 млн. крб., що дозволило збільшити кількість цих навчальних закладів до 80 (18943 учня), а в 1958/59 н.р. до 90 (23549 учнів). Але перевірявши стан справ в школах-інтернатах, ЦК КПУ та Рада Міністрів УРСР визначили Постановою від 23 червня 1959 р. погані результати їх будівництва та роботи. Виконуючи Постанову, партійні, радянські і освітянські установи та організації значно збільшили увагу до шкіл-інтернатів, особливо до їх створення та до підбору кадрів вчителів та вихователів. Якщо на початок 1959/60 н.р. діяла 201 школа-інтернат (56,7 тис. учнів), то до кінця досліджуваного періоду їх кількість постійно збільшується: у 1961/62 н.р. – 429 (186,1 тис. учнів); 1962/63 н.р. – 503, 1963 – 64 н.р. – 531 і у 1964/65 н.р. – 543³¹. Однак таке різке збільшення шкіл-інтернатів за короткий термін (1959 – 62 рр.) свідчило про кампанійський підхід до цієї складної та важливої справи. Зменшення темпів у 1963-65 рр. пішло тільки на користь. Перша школа-інтернат на 210 учнів була відкрита у місті Тульчині у 1956 р., а у 1958/59 н.р. їх було вже 5 на 1160 учнів³².

Участь у створенні і зміцненні шкіл-інтернатів, розвитку навчально-матеріальної бази подовженого навчання і виховання дітей беруть колгоспи, батьки, громадськість. Так, за ініціативою колгоспів Хмельницької області, схваленої ЦК КПУ, почалось у 1955/56 н.р. будівництво міжколгоспних і колгоспних шкіл-інтернатів. Вже у 1955/56 н.р. у Вінницькій області працював 171 інтернат на 4533 учні³³. Найбільше шкіл-інтернатів було у Донецькій області у 1963/64 н.р. – 95 з 531 в Україні³⁴.

Контингент дітей шкіл-інтернатів у 1961/62 н.р. складався з 12% сиріт і 48,5 % – напівсиріт. Важко було знайти велику кількість спеціалістів-вихователів для роботи з складним змішаним контингентом учнів, створити справжні колективи вихованців і вихователів. Тому не дивно, що у 1965 році 20% вихованців колоній для злочинців – учні шкіл-інтернатів³⁵.

Створення шкіл і груп подовженого дня теж проходило як кампанія. 15 лютого 1960 року ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР прийняли Постанову “Про організацію шкіл з подовженим днем”, яка була продубльована ЦК КПУ 22 березня 1960 року³⁶. Якщо у 1956/57 н.р. працювала 861 група подовженого дня, у 1958/59 н.р. – 1209, то, після прийняття постанови у 1960-61 н.р. – 3542. Дітей, що їх відвідували у 1956/57 н.р. було 20956, в наступні три навчальні роки відповідно по 11,25 та 29 тис. дітей. У 1960/61 н.р. в 104 школах і 3542 групах подовженого дня вже перебувало 131,8 тис. дітей. Зростала їх кількість і в першій половині 60-х рр.³⁷

Таблиця № 5³⁸

Навчальний рік	1960/61	1961/62	1962/63	1963/64	1964/65
Шкіл подовженого дня	104	154	284	402	824
Груп подовженого дня	3542	4644	6037	10821	9672
Дітей в школах і групах подовженого дня	131,8	189,6	276,3	356,5 ¹	517,1 ¹

Однак, процес утворення шкіл і груп подовженого дня по Україні йшов нерівномірно. Найкраще ця справа була постановлена у м. Києві. В 1958/59 н.р. тут нараховувалось 235 груп з 4796 учнями. За ініціативою місцевих Рад народних депутатів 1960 дітей в цьому навчальному році одержували гаряче харчування безкоштовно за рахунок бюджету та фонду всеобучу³⁹. Деякі школи республіки повністю переходили на режим подовженого дня для усіх учнів. Так в Больше-Білозерській семирічці було добре організовано харчування дітей, відпочинок, підготовка до уроків, гурткова робота і культурне дозвілля учнів⁴⁰.

В Донецькій області у 1959/60 н.р. відвідували навчальні заклади цього типу 6,8 тис. дітей; а у 1961/62 рр. – 17609 чоловік⁴¹. У 1962/61 н.р. в цілому по УРСР школами і групами подовженого дня було охоплено біля 3% учнів, зокрема, у Чернігівській, Черкаській, Хмельницькій, Сумській, Полтавській та Житомирській областях – від 0,6 – 1,2%, в той же час в Харківській області – 11%. В Миколаївській області на зборах батьків в першому кварталі 1960 р. з'ясувалась потреба і наявність навчально-матеріальної бази для подовженого навчання. Протягом літа було добудовано 148 класних кімнат, 46 навчальних кабінетів, 19 спортзалів, обладнано 68 їдалень. Восени 1960 р. в області розпочали роботу 11 шкіл і 274 окремих груп подовженого дня при 72 школах області, в яких виховувались 8395 учнів. Природньо, що по Миколаївському сільському облвню у 1963/64 н.р. 24,2% учнів було охоплено “продльонкою”⁴².

В досліджуваний період в групах подовженого дня, як правило, не існувало другорічництва, якість знань учнів була вищою і складала 50%. Однак, на середину 60-х рр. не завжди при школах і групах подовженого дня були кімнати для відпочинку і сну дітей, не використовувались повністю виділені державою кошти на них. Часто було погано організовано харчування дітей.

¹ Тільки в школах подовженого дня.

В суспільстві, де вимушені працювати всі дорослі члени сім'ї, на наш погляд, школи і групи подовженого дня – оптимальна форма організації загальноосвітньої школи. Але вона потребує відповідного рівня забезпечення і матеріального, і кадрового.

У виконанні Закону про всеобуч в республіці був накопичений неабиякий досвід. Так, в деяких районах Чернівецької області при місцевих Радах були створені спеціальні депутатські пости по всеобучу, які проводили роботу по залученню дітей до шкіл і попередженню відсіву. В селах депутати брали безпосередньо участь в проведенні обліку дітей, слідкували за відвідуванням ними школи, організовували матеріальну допомогу.

Батьківський комітет середньої школи № 9 м. Сімферополя створив фонд всеобучу на суму 1454 крб., перевіряв охоплення навчанням дітей мікрорайону школи, контролював відвідування учнями занять, цікавився побутовими умовами учнів. В разі необхідності залучали для допомоги підприємства, де працювали батьки учнів⁴³.

Завдяки систематичній і наполегливій праці вчителів, продуманому плану шкільної мережі, організації систематичного підвозу учнів, раціональному розміщенню шкільних інтернатів, великої допомоги громадськості в багатьох районах України всі діти були охоплені навчанням, а школи не мали відсіву.

Всеобуч виконувався у всіх 52-х школах Барського району Вінницької області тому, що до цього підійшли комплексно. У фонд всеобучу було зібрано 120 тис. крб., за рахунок чого надали допомогу 1220 учням. При середніх школах організували 7 інтернатів, в яких перебувало 137 дітей, 390 учнів систематично підвозились до шкіл району.

Всі діти були охоплені навчанням у Гайсинському районі Вінницької області, Новоодеському районі Миколаївської області, в 26 з 31 району Тернопільської області. В Вінницькій області не мали відсіву 1366 шкіл з 1486, у Житомирській області – 1469 з 1525. Протягом 15 років не мала відсіву Скугарська школа Михайло-Коцюбинського району Чернігівської області⁴⁴.

Поступово, з початку 60-х рр., збільшується кількість шкіл, районів і навіть областей, які успішно виконували всеобуч. У 1960 р. всі діти шкільного віку навчались в чотирьох областях УРСР: Тернопільській, Запорізькій, Чернівецькій, Черкаській. У 1961/62 н.р. до них додалась Рівненська і Житомирська області, а також 11 з 19 районів Волинської області, 17 з 24 – Хмельницької, 24 з 32 – Львівської, 13 з 32 – Вінницької. В цілому по Україні в 332 районах і містах здійснювався восьмирічний всеобуч. В наступному навчальному році таких районів було вже 362. Однак, Рівненській і Житомирській областям не вдалося втримати виконання всеобучу на рівні 100%, а Кіровоградська і Хмельницька вийшли на цей рубіж. До кінця

досліджуваного періоду не було стабільності у стовідсотковому виконанні всеобучу областями, хоча кількість їх збільшувалась: 1963/64 н.р. – 16 областей і місто Севастополь, 1964/65 н.р. – 18 областей⁴⁵.

Незважаючи на те, що після прийняття постанови Ради Міністрів УРСР № 232 від 3 березня 1962 року “Про стан і заходи по покращенню навчання, виховання і лікування дітей з дефектами фізичного і розумового розвитку в Українській РСР” було організовано додатково 62 спецшколи на 5,6 тис. місць, не було ще охоплено ними у 1963/64 н.р. в містах і сільській місцевості 8,7 тис. дітей, які цього потребували. У 1964/65 н.р. в семи областях УРСР було мало шкіл з подовженим днем. В трьох областях України ще не всі діти навчалися. Протягом 1964/64 н.р. вибуло з 1-4-х класів 16,5 тис. учнів (0,5%), 5-7-х – 54,4 тис. учнів (1,75%), 9-11-х – 113,3 тис. (12,8%). Не з'явилися до школи на початок 1965/66 н.р. 18,2 тис. учнів⁴⁶.

Отже, по всіх напрямках забезпечення навчанням дітей шкільного віку було досягнуто значних успіхів. В досліджуваній період Україна наблизилась до 100% виконання всеобучу, 80% областей досягли цього.

¹ Гурвич І.І. Американская школа глазами американцев // Зеркало недели. – 1995. – 5 октября.

² Присяжнюк К.Ф. Новий етап в розвитку радянської школи в Україні. – К., 1966. – С. 44-46.

³ Завадська О.Я. Школи України в період перебудови системи народної освіти. – К., 1964. – С.25-30; Завадская О.Я. Развитие общеобразовательной школы УССР в период строительства социализма. – К., 1968. – С.54-58, 59-62; Завадська О.Я., Корнілов В.В. Розвиток народної освіти на Харківщині. З досвіду роботи партійних організацій Харківської області в галузі народної освіти в післявоєнні роки. – Харків, 1959. – С.64-65, 66-69.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1348. – Арк.5.

⁵ Там само. – Арк.4.

⁶ Там само. – Спр.1009. – Арк.4; Спр.1721. – Арк.3.

⁷ Там само. – Спр.2349. – Арк.4; Спр.2584. – Арк.34.

⁸ Там само. – Спр.3532. – Арк.4.

⁹ Таблиця складена на основі щорічних звітів Міністерства освіти УРСР, що зберігаються в ЦДАВО України. – Ф.166 – Оп.15.

¹⁰ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1348. – Арк.116; Спр.1544. – Арк.2, 4.

¹¹ Там само. – Спр.3914. – Арк.7; Спр.4535. – Арк.8.

¹² Таблиця складена на основі щорічних звітів Міністерства освіти УРСР, що зберігаються в ЦДАВО України. – Ф.166 – Оп.15.

¹³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1166. – Арк.138; Спр.3532. – Арк.6; Спр.3941. – Арк.7; Спр.4535. – Арк.8.

- ¹⁴ Там само. – Спр.3532. – Арк.4; Спр.3941. – арк.5; Спр.4331. – Арк.7; Спр.4535. – Арк.8.
- ¹⁵ Там само. – Спр.3941. – Арк.7.
- ¹⁶ Там само. – Спр.1166. – Арк.9; Спр.1348. – Арк.119; Спр.1544. – Арк.2.
- ¹⁷ Там само. – Спр.1721. – Арк.3; Спр.2584. – Арк.3; Спр.2928. – Арк.4, 5; Спр.3196. – Арк.4.
- ¹⁸ Косаківській Г., Пшук І. Розвиток народної освіти, на Вінниччині в післявоєнні роки // З історії Радянської Вінниччини. – Вінниця, 1960. – С. 104.
- ¹⁹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.3532. – Арк.5.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Косаківській Г., Пшук І. Назв. праця. – С.104.
- ²² ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.3532. – Арк.5.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само. – Спр.2130. – Арк.4.
- ²⁶ Марке К., Енгельс Ф. Вибрані твори. – Т.1. – К., 1968, – С.80, 123.
- ²⁷ Макаренко А.С. Вибрані твори. – Т.7. – К., 1954. – С.385.
- ²⁸ Крупська Н.К. Педагогічні твори. Т. 3. – К.,1954. – С. 494.
- ²⁹ Програма КПСС. – Москва.,1961. – С.62-63.
- ³⁰ Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР №6 1-24 червня 1959 р. – С.8-14.
- ³¹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1721. – Арк.3; Спр.2584. – Арк.3; Спр.2928. – Арк.4, 5; Спр.3196. – Арк.4.
- ³² Косаківській Г., Пшук І. Назв. праця. – С. 114.
- ³³ Там само. – С.104.
- ³⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1721. – Арк.3; Спр.2584. – Арк.3; Спр.2928. – Арк.4, 5; Спр.3196. – Арк.4.
- ³⁵ Там само. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.4473. – Арк.47.
- ³⁶ Програма КПСС. – Москва.,1961. – С.62-63.
- ³⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1721. – Арк.3; Спр.2584. – Арк.3; Спр.2928. – Арк.4, 5; Спр.3196. – Арк.4.
- ³⁸ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.3941. – Арк.7.
- ³⁹ Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти України, 1960р. – №7. – С.2.
- ⁴⁰ Якою має бути сітка шкіл? // Радянська школа. – 1962. – №10 – С.83.
- ⁴¹ Михальчук М.С. Школам подовженого дня – повсякденну увагу // Радянська школа. – 1961. – №8. – С.57.
- ⁴² Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы в период строительства коммунизма (1959 – 1968 гг.). – К., 1968. – С.50.
- ⁴³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.3196. – Арк.3.
- ⁴⁴ Там само. – Спр.2130. – Арк.5. – Спр.2928. – Арк.4; Спр.3196. – Арк.5.
- ⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1721. – Арк.3; Спр.2584. – Арк.3; Спр.2928. – Арк.4, 5; Спр.3196. – Арк.4.
- ⁴⁶ Збірник наказів Міністерства освіти Української РСР. – 1966. – №1. – С.8.